Оксана Джус

Софія Русова у педагогічному просторі українського зарубіжжя (1920-і – 1930-і рр.)

Софія Федорівна Русова – постать колосального педагогічного та громадсько-політичного масштабу, жінка великого духа і сильної волі є знаною широкому колу української і зарубіжної громадськості. Не випадковим, на наш погляд, виявився факт проголошення у 1991 р. ЮНЕСКО роком Софії Русової, запровадження у 2005 р. Міністерством освіти і науки України нагрудного знака «Софія Русова», видання у 2010 р. під егідою Національної академії педагогічних наук України біобібліографічного покажчика «Софія Русова – видатний педагог, державний діяч, просвітитель». Він став шостим випуском серії «Видатні педагоги світу» після аналогічних, присвячених життю і педагогічній діяльності Я. Корчака, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та К. Д. Ушин-ського.

У контексті зазначеного закономірною видається актуалізація питання про роль Софії Русової у розвитку педагогіки українського зарубіжжя (яким би дискусійним не видавалося це словосполучення), що стало метою нашого дослідження.

Основою аналізу внеску українців-емігрантів у становлення української педагогіки та школи за межами рідної землі стали праці вітчизняних та зарубіжних учених (Т. Беднаржова, О. Джус, Б. Єржабкова, Ю. Калічак, В. Кемінь, Т. Когут, А. Марушкевич, З. Нагачевська, С. Романюк, І. Руснак, В. Трощинський, А. Шевченко та ін.). Вивчення їхнього наукового доробку дає підставу стверджувати, що в 1920-х – 1930-х рр. Софія Русова, поруч із А. Волошиним, А. Животком, І. Огієнком, В. Сімовичем, С. Сірополком, С. Смаль-Стоцьким, спровокувала в державах Центральної та Західної Європи так званий український педагогічний «вибух». Його передумовою стали об’єктивні соціально-історичні обставини, в яких опинилися світочі української науки в результаті політичної еміграції після поразки національних визвольних змагань 1917–1919 рр. Найбільш сприятливі умови для їх проживання та громадської роботи склалися в Чехо-Словацькій республіці (ЧСР), що зумовило ефективне функціонування в цій країні хронологічно перших по-справжньому вищих українських навчальних закладів за кордоном взагалі – Українського вільного університету (УВУ), перенесеного з Відня до Праги, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драго-манова (УВПІ), Української господарської академії (УГА), Українського інституту громадознавства (УІГ) (з 1929 р. – Український соціологічний інститут (УСІ), Української студії пластичного мистецтва.

Діяльність цих інституцій так чи інакше відповідала завданням, що їх у міжвоєнний період ставила перед собою українська еміграція: «1) задоволення власних культурних потреб...; 2) підготовка кадрів національної інтелігенції для фахової праці на українських землях; 3) національна українська пропаганда серед чужинців» [2, с. 72]. При цьому провідники еміграції чітко усвідомлювали важливість вчительської професії, педагогізації українців за кордоном, без яких реалізація поставлених ними завдань була б неможливою. Це проявлялося не лише в роботі провідного осередку української педагогічної науки – УВПІ, а й інших навчальних закладів та установ. Так, в УВУ продуктивно функціонувала кафедра педагогіки на чолі з А. Волошиним. В УГА діяли курси українознавства з метою «...дати систематичне знання, необхідне кожному свідомому українцеві...» [1, с. 95]. У відділі народознавства УІГ ефективно працював педагогічний семінар на чолі з С. Русовою.

Зупинимося більш детально на висвітленні ролі Софії Русової у розв'язанні сформульованих українською еміграцією міжвоєнної доби завдань, які значною мірою визначили провідні тенденції в розвитку тогочасної національної педагогічної науки та практики за межами України.

Прибувши на початку 1920-х рр. на місце свого постійного осідку в еміграції (Чехо-Словаччина) з величезним багажем теоретичних знань, досвідом організаторсько-практичної і науково-педагогічної роботи, з усталеною світоглядною позицією, С. Русова головним «оправданням» свого перебування за кордоном визначила працю для незалежної соборної України. Її серцевиною стала популяризаторсько-педагогічна діяльність, нерозривно пов'язана з участю С. Русової в роботі міжнародних (Рим, 1923; Прага, 1923 і 1927; Женева, 1929), а також українських наукових і педагогічно-освітніх конгресів і з'їздів (Прага, 1926; Львів, 1929; Ужгород, 1935). За переконанням вченої, вона давала змогу, по-перше, донести до світової громадськості проблеми і надбання освіти України, аби всі «знали, що вона не якась Патагонія, що в нас теж є деякі педагогічні думки» [7, с. 219]. По-друге, сприяла інтеграції української педагогіки в міжнародний освітній рух. Зокрема, С. Русова прагнула відродити своє педагогічне дітище – засновану в 1918 р. Всеукраїнську учительську спілку і домогтися її прийняття до Світової федерації вчителів [7, с. 203]. І, по-третє, участь у конгресах і з'їздах дозволяла збагатити теорію та практику національної освітньої діяльності міжнародним педагогічним досвідом. Ці завдання реалізувалися через виступи Софії Русової, обмін думками з делегатами різних країн світу, ознайомлення з практичною діяльністю зарубіжних навчально-виховних закладів різних типів, звіти, окремі статті вченої.

Так, наприклад, під час педагогічного конгресу в Римі (1923), де розглядалися питання про соціальне значення сімейного виховання, роль батьків і вихователів у розвитку дитини, співробітництво школи й родини, С. Русова з великим зацікавленням оглянула школи нового типу (їх у столиці

Італії на той час налічувалося 18); приватний захист для дітей-сиріт, хворих на туберкульоз; підготовчі курси для вихователів при ньому. Поділяючи думки делегатів конгресу щодо пріоритетності родинного виховання для дітей дошкільного віку, педагог у своєму виступі наголосила: в умовах, коли батьки змушені покидати «свою хату для заробітку», коли жінка, поруч із материнським, має ще й громадянські обов'язки, сім'ю дитині «заступають соціяльні організації», передусім дошкільні заклади. За її висновком, вони «мусять кермуватися найкращими принципами родинного виховання – ...розумінням усіх індивідуальних рис кожної дитини й рівною, ніжною любов'ю до дітей». С. Русова поділилася з учасниками конгресу досвідом роботи українських дитячих садків періоду УНР, які, працюючи за методикою визначної італійки М. Монтессорі, націоналізували її «педагогічний матеріял», широко використовували у виховній роботі народну творчість. Цим самим забезпечували так необхідну для маленьких українців атмосферу радості життя, культу правди, краси і морального обов'язку [7, с. 220].

Участь С. Русової (разом з Я. Яремою) як представника українського вчительства в роботі V-го Міжнародного з'їзду середньої школи у Празі (1923), за словами вченої, «не могла дати якихось конкретних наслідків», оскільки вони були запрошені як гості, без права голосу. Однак педагог «вияснила… конечну потребу використати наше перебування в Європі на те, щоб єднатись із міжнародними організаціями, ввійти в цей культурно-інтернаціональний рух, який справді панує тепер у цілому цивілізованому світі…» [7, с. 203]. Софія Русова взяла найактивнішу участь в обговоренні передбачених з'їздом питань про підготовку вчительського персоналу, моральне виховання і зв'язок школи й родини. Зокрема, підтримуючи виступ чеського доповідача, вона наголосила на тому, що «школа в кожній країні повинна бути національною, й підготовання вчителя мусить проводитися на національному ґрунті» [7, с. 205]. Свідченням підтримки цієї тези стало включення її до остаточної резолюції в цій справі. І на цьому з'їзді педагог «не вдержалась – сказала дещо за Україну», наголосивши, що «український народ… своїми власними зусиллями поверне собі й волю й незалежність» і, скориставшись досвідом боротьби чеського учительства, збудує «свою національну школу на найкращих підвалинах сучасної педаґоґіки» [7, с. 206–207].

Поруч із С. Сірополком, Софія Русова представляла педагогів-українців на міжнародному з'їзді «Через школу до миру» в Празі (1927), проігнорованому СРСР за «новий дух», ворожий «пануючому духові шкільної політики Сов. України» [6, с. 10]. У виступі французькою мовою на його підсумковому засіданні вона, зокрема, підкреслила, що тільки «вільна й національна школа розв'яже проблеми миру та братерського союзу всіх народів», наголосила на значенні для міжнародного єднання і такої форми роботи, як «уможливлення студій чужинцям у високих школах» різних держав, як це мало місце в Середньовіччі та в XVII–XVIII ст., коли сини простих козаків студіювали в Сорбонні, а «філософ Сковорода пішки пройшов Центральну Європу та вчився в славних університетах Німеччини» [6, с. 9].

На Міжнародному педагогічному конгресі в Женеві (1929) С. Русова –

єдиний представник від усіх українських педагогічних і культурно-освітніх установ в еміграції виступила з доповіддю «Дещо з психології українських дітей на вигнанні та їх малюнки». Як наочний матеріал, що супроводжував виклад, були представлені роботи дітей з різних українських дошкільних закладів (передусім галицьких), захоронок, шкіл і виховних установ, зібрані зусиллями самої вченої. Ці експонати, а також українська педагогічна література демонструвалися на виставці, що діяла в рамках з'їзду, в якій взяли участь представники 40 націй. Надіслані на виставку книги були передані після конгресу до Педагогічного музею при Інституті Ж. Ж. Руссо в Женеві, як «матеріал для дослідів педагогам та дитячим письменникам цілого світу, що приїжджають сюди на студії» [3, с. 31]. На цьому конгресі розгорнулася дискусія про «активну школу», в якій виступив видатний швейцарський педагог А. Ферр'єр. Оскільки С. Русова представляла українців-емігрантів («недержавну націю»), то вона не мала змоги звернутися до учасників конгресу з офіційною промовою. Проте брала участь у дискусіях з обговорюваних питань, прагнучи «призвичаювати других і себе до кола вольних народів» [5, с. 25]. Так, щире обурення у вченої викликав виступ німецького делегата, який «з лютою завзятістю» пропонував знищити усякий націоналізм як «пережиток давнього дикого почуття». Вона зауважила, що знищення національного почуття зашкодить міжнародному єднанню, «бо хто не любить свій край, той не привязується до чужого». Дійсно, треба уникати націоналізму агресивного, – продовжувала педагог, – але «націоналізм свідомий, творчий треба берегти, бо він вносить чимало скарбів в культуру всього світу» [7, с. 240].

Достеменно невідомо, чи була присутня С. Русова на ІІ-му з'їзді Всесвітньої Федерації педагогічних товариств у 1925 р. у столиці Шотландії, але рукопис її статті «Единбургський педагогічний з'їзд», що знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управлінні України (ЦДАВО України) з дуже детальним аналізом його програми, дає підставу припустити про участь вченої у роботі цього наукового зібрання. Найбільшу увагу вченої привернули промови про шляхи реформування початкової школи, у яких ішлося про співвідношення національного й інтернаціонального у вихованні. Поруч із вивченням іноземних мов розглядався такий фактор міжнародного єднання, як гра: «хто з ким грається, той не має ненависти до того», – наголошувала вчена [4, арк. 236]. Пізнанню інших народів, на думку учасників з'їзду (її підтримала і С. Русова), сприятиме знання їх національної літератури: «щоб знати народ, треба вчити його великих поетів», а фундаментом міжнародного єднання повинна стати любов до своєї Батьківщини («той є найкращий космополіт, хто найгарячійш кохає свій рідний край») [4, арк. 238]. Водночас просвітителька заперечувала сліпу, фанатичну любов до свого народу: будемо «пишатися своєю історією лише оскільки вона заслуговує нашої гордости; щиро вкажемо нашим дітям де, в чому були ми неправі і будемо з певністю чекати в майбутньому братерства усіх народів, а шлях до нього – через націоналізм…» [4, арк. 238].

Надзвичайно актуальними на з'їзді, на думку С. Русової (зважаючи на обставини емігрантського життя молоді), видалися й виступи Р. Блера про

додаткову освіту юнаків 14–18 літ та Г. Кершенштейнера про систему німецьких трудових шкіл.

Підсумком викладеного в аналізованій статті стала думка С. Русової про настання нової епохи в історії людства – ери «єднання, взаємного знайомства і розуміння… перед *[в якій – О.Дж.]* ведуть не королі, не генерали, а учительство всесвітнє…» [4, арк. 246].

Проблеми освіти й виховання цікавили Софію Русову не лише на педагогічних, а й на жіночих конгресах. Так, на з'їзді Інтернаціонального конгресу жінок в Гаазі у 1922 р. вона взяла участь в роботі Комітету освіти, що працював у його рамках, де ознайомила міжнародну громадськість з організацією шкіл в Україні у добу визвольних змагань: «Приємно було, – писала С. Русова, – що хоть по цьому питанню можна виявити Україну якнайкраще» [8, с. 61].

На з'їзді міжнародних жіночих рад у Данії 1924 року її увагу привернула робота комісії із захисту дітей та виховання молоді. У «Листі з Копенгаґи» вона інформувала українську громадськість про зміст резолюцій, ухвалених комісією, суть яких полягала у прагненні поліпшити «становище дітей чужинців у різних країнах... зрівняти їх у правах на освіту з дітьми корінного населення... у місцевостях, де живуть дві нації ...освітні потреби обох націй» задовольняти справедливо; «обмінюватися учнями і професорами... середньої і вищої школи»; звернути увагу на талановитих дітей, сприяти їх вступу до вищих шкіл [8, с. 67]. Саме на цьому з'їзді С. Русова звернулася з проханням до Червоного Хреста Данії виділити матеріальну допомогу дітям емігрантів і стипендії студентам-українцям у ЧСР. Проте ці прохання були відхилені. Зате вдалося «влаштувати 4 наших студентів на практику в найкращі господарства» цієї країни, щоб «поповчитися так високо розвиненому в Данії зразковому сільському господарству» та дати студентам змогу впродовж 3–5 місяців «мати харч».

Водночас педагогу було важко «жебрати для наших дорогих дітей, для нашої безталанної молоді». Мимоволі напрошувалося питання: «Куди дінеться наша молодь, навчившись, взявши... все те, що можна з європейської культури»? Відповідь на нього С. Русова формулювала однозначно: «Звісно, вона чесно, правдиво вернеться на Україну, і в цьому повороті» мусять допомогти і міжнародні громадські об'єднання, і Ліга Націй, бо «хоч яка Европа «комфортабельна» і культурна, але для нас

Нема другої України
Немає другого Дніпра» [8, с. 70].

На курсах «Інтернаціональної жіночої ліги миру і свободи» («Літня соціальна школа») в Подєбрадах 1923 р. педагог активно підтримала домагання українок зі Східної Галичини визнати приватний український університет у Львові державним і припинити переслідування народної освіти. Надзвичайний інтерес викликала у просвітительки на цих курсах доповідь відомого бельгійського педагога О. Декролі «Дитячі типи й бойовничий інстинкт» [7, с. 199]. Ставлення С. Русової до порушених ним проблем знайшло відображення в її статті «Бойовничий нахил» (1929) [7, с. 15–18].

Попри свій поважний вік, вчена тісно співпрацювала із громадськими науковими й педагогічно-освітніми організаціями. Наприклад, брала активну участь в заходах Українського академічного комітету (УАК) в Празі. Так, на українському науковому з'їзді, організованому з ініціативи УАК у чеській столиці в 1926 р., виголосила реферат «Розвиток дошкільного виховання за останні роки» [9, с. 29]. У грудні 1931 р. отримала запрошення на аналогічний другий з'їзд, у програмі якого значився її виступ на тему «Краєзнавство в школі». Із невідомих причин він не відбувся, проте текст виступу у вигляді обширної статті «Краєзнавство в народній школі» з'явився у 1933 р. в галицькому виданні «Шлях виховання й навчання» [7, с. 95–106].

Тісні стосунки підтримувала С. Русова з Українським педагогічним товариством при Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, була членом Українського товариства прихильників книги у Празі. Від управи останнього отримала відповідальне доручення: «взяти на себе перегляд підручників з географії українською і чеською мовою, о скільки україніка, що міститься в цих підручниках, потрібує виправлення в інтересах наукової правди» [10, арк. 181].

Проаналізоване дозволяє стверджувати, що науково-педагогічна діяльність Софії Русової як репрезентанта української педагогічної думки за межами України носила активно-творчий характер, підпорядковувалася насамперед пропаганді національної освітньої справи, відстоюванню її на міжнародній арені. Завдяки цьому в 1920-х – 1930-х рр. педагогіка українського зарубіжжя зберегла освітній досвід рідної землі у державах тимчасового перебування українців за рубежем, водночас увібрала досягнення шкільних систем країн їх осідку, розвивалася в напрямі від імпровізації до створення системи українсько-закордонної моделі навчання й виховання дітей і молоді, що особливо важливо в умовах сучасних освітніх орієнтирів нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курси українознавства // Рідна школа. – 1933. – Ч. 6. – С. 95.
2. Наріжний С. Українська еміґрація. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
3. Огляд педаґоґічного й освітнього руху: Конґрес Світового Союзу Педаґоґічних Установ // Шлях виховання й навчання. – 1929. – Ч. 11. – С. 27–31.
4. Русова С. Единбургський педагогичний зїзд (рукопис) / С. Русова // ЦДАВО України. – Ф. 3793, оп. 1, спр. 297, арк. 229–246.
5. Русова С. Конґрес Світового Союзу Освітніх Товариств / С. Русова // Шлях виховання й навчання. – 1929. – Ч. 7–8–9. – С. 25–26.
6. Сірополко С. Міжнародний з’їзд «через школу до миру» в Празі / С. Сірополко // Тризуб. – 1927. – Ч. 21. – С. 8–10.
7. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 1: Несторка української педагогічної літератури… / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська ; автор вступ. статті З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 456 с.
8. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 2: Сеньйорка українського жіноцтва… / упоряд. З. Нагачевська, О. Джус ; автор вступ. статті й дод. З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 364 с.
9. Український Науковий Зїзд у Празі 3–7 жовтня 1926 р.: Звідомлення Президії Орґанізаційної Комісії Зїзду. – Прага : Державна друкарня в Празі, 1928. – 75 с.
10. ЦДАВО України. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 20, 193 арк.